

BİRİNCİ TBMM'DE DÜYUN-I UMUMİYE'NİN VARLIĞI İLE İLGİLİ TARTIŞMALAR*

Yazarlar

Ahmet Gençal¹

Mensubiyet

¹Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

Yazışmanın Yapılacağı Kişi: a.gencal61@gmail.com

Preprint

* Bu makale Milli Mücadele Döneminde Düyun-ı Umumiye başlıklı yüksek lisans tezinden çıkarılmıştır.

¹ Bu makale yüksek lisans tezinden çıkarılmıştır.

Özet

Düyun-ı Umumiye İdaresi 1881 yılında kurulduktan sonra her geçen yıl Osmanlı mali sistemindeki etkisini arttırmış bir yapı olarak Cumhuriyet sonrası döneme kadar varlığını sürdürmüştür. Bu idare varlığını Milli Mücadele döneminde de sürdürmüş olmasına rağmen fiili durumu önceki dönemlerden çok farklı olmuştur. Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa'nın 18 Mart 1920 tarihindeki emriyle bu idarenin İtilaf Devletlerine borç ödemesi yasaklanmış ve topladığı vergi gelirlerine el konmuştur. Bu fiili duruma rağmen Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin varlığına pratik gerekçelerden ötürü dokunulmamıştır. Bu durum zaman zaman Meclis'te bazı tartışmalara sebep olmuştur. Bu çalışmada TBMM'de Düyun-ı Umumiye İdaresi bağlamında yaşanan tartışmalar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler

Düyun-ı Umumiye İdaresi • Milli Mücadele • TBMM • Mustafa Kemal Paşa

Abstract

After the Ottoman public Debt Administration was established in 1881, it continued to exist until the post-Republican period as a structure that increased its influence in the Ottoman financial system with each passing year. Although this administration continued its existence during the National Struggle period, its actual situation was very different from the previous periods. By the order of Mustafa Kemal Pasha on behalf of the Representative Committee, this administration was prohibited from making debt payments to the Entente States and the tax revenues it collected were confiscated on 18 March 1920. Despite this de facto situation, the existence of the Ottoman Public Debt Administration remained untouched for practical reasons. This situation caused some discussions in the Parliament from time to time. In this study, the debates in the context of the Ottoman Public Debt Administration in the Grand National Assembly of Turkey are discussed.

Keywords

Ottoman Public Debt Administration • National Struggle • GNAT • Mustafa Kemal Pasha

Giriş

Düyun-ı Umumiye İdaresi, Türk mali tarihinin en ilgi çekici kurumlarından bir tanesidir. Bu kurum her ne kadar 19. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkmış olsa da idarenin kuruluşuna giden yolun taşları 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren döşenmeye başlanmıştır. Bu yüzyılın sonlarından itibaren bütçe açıkları vermeye başlayan Osmanlı Devleti maliyesindeki sorunlar diğer alanlarda görülen bozulmalarla beraber giderek ağırlaştı. Bütçe açıklarına 19. yüzyılla birlikte giderek büyüyen dış ticaret açıkları da eklendi. Böyle bir mali ortamda devletin acil ihtiyaçlarının karşılanması noktasında önce iç borçlanmalar, sonrasında ise dış borçlanmalar gündeme geldi. Ancak söz konusu borçlanmalar uzun vadede gelir getirici alanlarda harcanmadığı için Osmanlı maliyesi açısından ciddi bir kısır döngü yarattı. Özellikle Kırım Savaşı sonrasında başlayan dış borçlanma süreci 21 yıl sonra devletin iflası ile sonuçlandı. Bunun üzerine uzun süren görüşmelerin ardından Osmanlı Devleti egemenliğin en önemli göstergelerinden biri olan vergi toplama işinin önemli bir kısmını yabancılara devretmek zorunda kaldı. Alacaklılar adına vergi gelirlerini toplamak amacıyla kurulan Düyun-ı Umumiye İdaresi; organizasyon yapısı, çalışma usulleri, personel yönetimi gibi pek çok alanda Osmanlı Devleti için orijinal sayılabilecek bir yapı olarak ortaya çıktı. Bu kurumun ortaya çıkışından sonra da Osmanlı Devleti'nin borçlanmaya devam etmesi Düyun-ı Umumiye İdaresinin etkinlik alanını giderek genişletmesi sonucunu doğurdu. I. Dünya Savaşı yıllarına kadar klasik işleyişini sürdüren Düyun-ı Umumiye, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında fiili yapısal değişimleri yaşasa da varlığını sürdürmeye devam etti.

Tam bağımsızlık parolası ile yola çıkıp Milli Mücadele'yi başlatan Mustafa Kemal Paşa ve kuruluşunda başrolü oynadığı Heyet-i Temsiliye ve Birinci TBMM savaş dönemi boyunca pratik sebeplerden ötürü Düyun-ı Umumiye'nin varlığını sürdürmesine izin verdi. İlk olarak Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa, 18 Mart 1920 tarihinde kolordu komutanlarına, vilayetlere, müstakil mutasarrıflıklara ve Şile, Gebze, Kartal Kaymakamlıklarına bir telgraf çekerek Reji ve Düyun-ı Umumiye İdarelerinin gelirlerine el koydurdu.² TBMM açıldıktan sonra da bu idarelerin gelirlerine el konması durumu devam ettirilmekle birlikte Düyun-ı Umumiye'ye dokunulmadı. Çünkü TBMM'nin o günkü koşullarda vergi toplamak için ne yeterli sayıda personeli ne de vergi dairesi vardı. Bu sorun Düyun-ı Umumiye'nin Anadolu'nun dört bir yanına yayılmış örgütlenmesinden yararlanılmak suretiyle aşılabaktı.³

² Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisliği, *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Sayı: 13, Ankara 1955, s. 20; Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisliği, *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Sayı: 22, Ankara 1957, s. 97.

³ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Bilgi Yayınları, Ankara 2018, s. 221-222.

Bu gerçeklere rağmen TBMM'deki bazı mebuslar Düyun-ı Umumiye'nin artık var olmaması veya Türkiye'nin Batılı alacaklılara olan borçlarını yok sayması gerektiğini dile getirmişlerdir. Ancak yukarıda zikredilen pratik sebepler söz konusu mebusların taleplerinin işleme alınmaması sonucunu doğurmuştur.

Birinci TBMM'nin en tartışmalı yasalarından olan Men'i Müskirat Kanunu'nun Meclis'teki müzakerelerinde de Düyun-ı Umumiye konusu gündeme gelmiştir. Çünkü bilindiği üzere 1881 yılındaki Muharrem Kararnamesi ile alkollü içkilerden alınan vergilerin toplanması Düyun-ı Umumiye'ye bırakılmıştı. Söz konusu kanunla alkollü içkilerin satışının yasaklanması bu idarenin söz konusu vergi gelirlerini kaybetmesi anlamına geliyordu. Dolayısıyla kanun sıhhi, ahlaki ve toplumsal boyutlarıyla olduğu gibi bu yönüyle de tartışmaya açık bir konuydu. Kanun müzakerelerinin başlangıcında özellikle Türk maliyesi ile ilgili mebuslar bu kanuna Düyun-ı Umumiye cihetinden yaklaşarak kanun teklifinin yasalaşmasına karşı çıkmışlardı. Ancak aşağıda görüleceği üzere bu konu bir şekilde aşılmış olacaktı.

TBMM'de Düyun-ı Umumiye'nin Varlığıyla İlgili Tartışmalar

23 Nisan 1920 tarihinde TBMM açıldıktan sonra Düyun-ı Umumiye'nin varlığı sorunsalı ilk kez 29 Mayıs 1920 tarihli oturumda gündeme gelmiştir. Bu oturumda Mersin mebusu İsmail Safa Bey'in barış şartlarına ilave edilmek üzere hazırladığı 3 maddelik tahrir TBMM'ye sunuldu. Bu tahrirde öncelikli olarak Avrupa'nın Türkiye hakkında hazırladığı çok ağır barış koşullarını gördükten sonra kendilerinin de hangi şartlarda barış yapabileceklerini bütün dünyaya ilan etmeleri gerektiği belirtiliyordu. Daha sonra ise Türkiye'nin yaşadığı birçok felaketten sonra artık milli sınırları içerisinde müsterih yaşayabilmesi için gerekli koşulları içeren 3 madde sıralanıyordu. Bu maddelerden birincisi Düyun-ı Umumiye'ye ilişkin olup şu şekilde ifade edilmişti:

“Milletimiz bundan sonra Düyun-ı Umumiye namına on para bile vermeyecektir. Çünkü evvela şimdiye kadar yaptığımız istikrazlar Avrupa'nın sebebiyet verdiği müselsel ve nihayetsiz harplere sarf edilmiştir. Saniyen milyonlar sarfiyla imar ettiğimiz binlerce mebani ve tesisat, meydana getirdiğimiz en zengin ve mamur topraklarımız birtakım gayrimeşru ve çirkin vesilelerle elimizden alınmıştır. Salisen uzun harplerle, her çeşit musibetlerle yorgun ve fakir düşen Türk köylüsü ve İslam halkı artık asli ve resülmali bin kere ödenmiş olan bu zalim borç yükü altında pek ziyade ezilmektedir.”

Söz konusu taktirin Meclis'te okunmasından sonra ilk olarak Eskişehir mebusu Abdullah Azmi Bey, taktirin kabulü için henüz erken olduğunu, şimdilik dikkate alınmaması gerektiğini söyledi. Daha sonra Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın oylamaya sunduğu taktir kabul edilmedi.⁴ Bu durum meclisteki mebusların çoğunluğunun Düyun-ı Umumiye borçlarının toptan reddedilmesinin ileride yaratacağı politik sorunları göz önünde bulundurduğunu göstermekteydi.

İsmail Safa Bey'in önerisine benzer bir öneri Bursa mebusu Operatör Emin Bey tarafından hazırlanmıştır. Emin Bey, TBMM'nin 4 Ekim 1920 tarihli 78. birleşiminde sunduğu taktirle İngilizlerin ve Fransızların teşviki ile Anadolu'yu işgale başlayan Yunanlıların yaratmış olduğu mali zararlara karşılık bazı önerilerde bulunmuştu. Bu önerilere göre ilk olarak Anadolu'da işgalci olarak bulunan ülkelere ait olan ilmi, sınai ve dini kuruluşların tümüne el konulacak, bunlar yeterli gelmediği takdirde Düyun-ı Umumiye borçları indirilecek ve bu da yeterli olmazsa adı geçen ülke vatandaşlarının Türkiye'de bulunan emlakları müsadere edilecekti. Emin Bey taktirinde bu konunun ilgili devletlere tebliği için konunun İcra Vekilleri Heyetine havalesini teklif etmişti.⁵

Emin Bey'in bu taktirine TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa imzası ile İcra Vekilleri Heyeti adına verilen cevap 4 Kasım 1920'de Meclis'te okundu. Bu cevapta şu hususlar ifade edilmek suretiyle Emin Bey'in taktiri kabul görmemiştir:

- 1- Düşmanın verdiği zarar henüz tespit edilememiştir. İşgal altındaki bölgede meydana gelen bu zararın söz konusu bölgeler işgalden kurtarılmadan tespit edilmesi imkansızdır.
- 2- TBMM Hükümetinin kontrolü altındaki bölgede İngilizlere, Fransızlara ya da Yunanlılara ait önemli kurumlar yoktur. Yalnız işgal altındaki arazide çok sayıda Türk kurumu vardır. Dolayısıyla böyle bir el koyma hareketine girişilmesi durumunda Türk tarafının daha zararlı çıkacağı açıktır.
- 3- Düyun-ı Umumiye'ye olan borçlar ertelenmiştir. Düyun-ı Umumiye borçlarının ödenmesi meselesinin barış görüşmeleri sırasında müzakere edilmesi gereklidir.

⁴ *TBMM Zabıt Cerideleri*, Dönem: 1, C: II, s. 34-35.

⁵ *TBMM Zabıt Cerideleri*, Dönem: 1, C: IV, s. 511.

4- Söz konusu tekliflerin şimdilik tatbik edilmesi mümkün olmayıp gelecekte imkanlar dahilinde dikkate alınması kararlaştırılmıştır.⁶

İcra Vekilleri Heyetinin vermiş olduğu yukarıdaki cevap Türk Milli Mücadelesini yürüten kadroların olaylar karşısında son derece gerçekçi ve soğukkanlı bir tutum sergilediğini göstermektedir. Düyun-ı Umumiye meselesinin kesin çözümü de kazanılacak olan askeri zaferin sonrasına bırakılarak esas sorunlara odaklanılmıştır.

Düyun-ı Umumiye sorunu 3 Ocak 1921'de 1336 senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu lahiyası görüşmeleri sırasında da gündeme gelmiştir. Dönemin Maliye Vekili Ferit Bey Sevr Anlaşması hükümleri konusunu Düyun-ı Umumiye bağlamında ele alarak şunları söylemiştir:

“Sevr Muahedesi'nin şeraiti maliyesiyle bunlar (Avrupalılar) bize vesayet değil, aynı zamanda bir de esaret vaz etmek istiyorlar. Bunların şerait-i maliyelerini kısacık iki kelime ile arz edeyim: Bir kere gümrüklerimizi tamamen elimizden ellerine almak istiyorlar. Gümrükler bundan sonra devletin menafine değil, doğrudan doğruya onların arzu ettikleri masarife tahsis edilecek. İdaresine biz hiç karışmayacağız. Bütçemiz hususunda bile bizim elimizdeki salahiyeti almak istiyorlar. Diyorlar ki sizin bütçenizi sizin millet meclisiniz yapamayacak ve yapamaz. Gönderdikleri üç tane şapkalı yapacak ve onların yapacağı tadilatı Millet Meclisi bozamayacaktır. Bunun hasıl edeceği irat ile bir kere maliyeyi ortadan kaldıracaklar. Maliye'yi Düyun-ı Umumiye'ye verecekler, varidat-ı mevcudemiz ile muhtelif sarfiyat yapacaklar. En birincisi kendi ordularının işgal mesarifini evvelen temin edecekler. Hatta bizim meşgul memalikimizde ayrı bir devlet mevcut ise bilfarz Suriye'de olduğu veçhile onların memlekette askeri olduğu cihetle o memlekette bulunan işgal-i askeri masarifini yine biz ödeyeceğiz. Bu tediye edildikten sonra baki kalan akşamdan esnayı harpte zarardide olan kendi efradının hukukunu tesviye edecekler. Eğer ondan sonra para kalırsa onu bizim irademiz için verecekler lütfen.

...

Umum Düyun-ı Umumiyeimizin 162.121.625 liraya mukabil, faiz olmak üzere 9.652.000 lira olduğunu arz ederim. ... Yine kendi tasavvurlarına göre bunun miktarı bizden ayrılmış bulunan akşam-ı Memalike tefrik edilecektir ve bu bir haktır. Düyun-ı Umumiye'ye iştirak etmiş olan arazimizi şüphesiz ki bizden ayırdıkları zaman Düyun-ı Umumiye'nin onlara ait olan aksamını deruhte edeceklerdir. Binaenaleyh bu miktarı bugünkü kambiyo

⁶TBMM Zabıt Cerideleri, Dönem: 1, C: V, s. 276.

fiyatı ile takdir ettiğimizden bu miktarı 70-72 milyon lira tahmin ediyoruz. Diğer devlet bütçelerinde 72 milyon liradan ibarettir. Binaenaleyh biz kendi faaliyetimizle, kendi faaliyet-i maliyemizle, kendi siyaset-i maliyemizle serbest ve müstakil olmakla hatta borçlarımızı affetmeseler bile borçlarımızı tediye etmeye muktediriz.”⁷

Maliye Vekili Ferit Bey, yukarıdaki beyanıyla Sevr Anlaşması ile Türkiye’ye dayatılan mali hükümleri açıkladığı gibi varlığı tartışma konusu olmaya devam eden Düyun-ı Umumiye ile ilgili mevcut durumu net bir şekilde ortaya koymuştur. Ferit Bey’in bağımsızlıklarına leke sürmeden kendi paylarına düşen borcu ödeyebileceklerini, bu konuda herhangi bir Batılı gücün affına sığınma ihtiyacı duymadıkları yönündeki vurgusu mesele bağlamında oldukça önemlidir.

4 Ocak 1921 günlü Meclis oturumunda ise Adana milletvekili Zekai Bey, Maliye Vekili Ferit Bey’e Şimendifer, Reji ve Düyun-u Umumiye gibi yabancı kuruluşların varlığının muhafaza edilmesini savunmasının hikmetini sorarak sözlerini şu şekilde sürdürmüştür:

“Bugün eğer bizler Avrupa’ya, garp emperyalistlerine, kapitalistlerine karşı harp ediyorsak, ancak memlekette muntazam bir istiklal-i iktisadi ve bir istiklal-i milli hasıl etmek için harp etmekteyiz. Binaenenalazalık harp ederken mücahede ederken memleket içerisinde hala ecnebi tahakkümünün, tagallübünün asarını gözümüzün önünde mütecellit ve mevcut ve mürtekiz görmek istemeyiz. Burada Düyun-ı Umumiye namına bir hesap açılmıştır. Maateessüf diyeceğim –bendenizin nokta-i nazarınca- encümenimiz dahi Düyun-ı Umumiye’nin hususiyetini kabul etmiş ve Düyun-ı Umumiye memurlarına, başmüdürlerine falan 285 lira veyahut 300 lira maaş ita edilmekte olduğunu görmüştür. Bunu da istiksar ederek ayrıca bir şekil ihdas eylemiştir.”

Ayrıca Zekai Bey, Düyun-ı Umumiye memurlarının diğer devlet memurlarından daha fazla zam almaları üzerinden ayrıcalıklı konumlarını sürdürdüklerini söyleyerek şunları söyledi:

“Bendeniz katiyen Düyun-ı Umumiye memurlarının hususiyetini, ayrıca bir istisnaiyede mazhariyetlerini istiklal-i iktisadi, istiklal-i millisi için caiz görmemekteyim.”

Hakkari mebusu Mazhar Müfit Bey ise Zekai Bey’in Düyun-ı Umumiye, Şimendifer ve Reji’nin özel konumlarını korudukları yönündeki eleştirisine karşı şunları söyledi:

⁷TBMM Zabıt Cerideleri, Dönem: 1, C: VII, s. 144.

“İstanbul Hükümeti zamanında acaba Meclis-i Mebusan Düyun-ı Umumiye memurlarına maşatının tenziline veya Düyun-ı Umumiye’ye ait bazı kavanin (kanunlar) vaz etmeye ve Reji’nin idaresine ve Reji’nin idaresine varidatına vaziyet etmek, ... Anadolu’nun göbeğinde işleyen şimendiferleri hükümet idaresine alabilmek gibi bir karar verebilmiş midir? ... İstanbul Hükümeti bu kudreti gösterememiştir. Türkiye Devleti, BMM Hükümeti bu kudreti göstermiştir. Efendiler, hususiyet yoktur. Zira her şeye vaziyet ettik. Onların kanunlarını da ıslah edeceğiz ve heyet-i aliyenize takdim edilecektir. İstedığınız şekle sokabilirsiniz. Bunların hususiyeti yoktur.”⁸

Mazhar Müfit Bey, Zekai Bey’in “hükümet memurlarına tatbik edilen tahsisat-ı fevkalade kanunu Düyun-ı Umumiye memurlarına niçin tatbik edilmediği” yönündeki sorusuna cevaben de şunları söyledi:

Düyun-ı Umumiye’nin bir müfettiş-i umumisi vardır. Bu zat-ı muhterem İslam’dır. O zatı çağırarak ve dedik ki niçin bizim kendi idaremiz gibi addettiğimiz Düyun-ı Umumiye tahsisat-ı munzama alsın da ve başka bir kanuna tabii olsun. O zat bize dedi ki Frenkler büyük memuriyetleri, çok maaşlı memuriyetleri Frenklere tahsis ederler. İçlerinde 3-4 tane İslam vardır. Fakat küçük memuriyetler az maaşlı memuriyetler zavallı İslamlara verilmiştir ve onlara münhasırdır. Onun içindir ki büyük memurların maaşını muhtelif sebeplerle muhtelif zamanlarda tezyit etmişlerdir. Fakat küçük yani İslam olan memurcukların tahsisatları pek azdır ve bunlara zam etmemişlerdir bir, ikincisi eğer şimdi sizin tahsisat-ı fevkalade kanununuzun bunlara tatbik ederseniz elyevm verilmekte olan paradan binlerce lira bir masraf ihtiyarına mecbur olacaksınız. Zira sizin kanununuzla memurlara çok para vermek lazım gelecektir dedi. Mamafih büyüklerden kesmek ve küçüklerin bugünkü az olan maaşlarını mutedil dereceye ifrağ ile bu iki ayda hiç olmazsa lüzumundan fazla bir apra vermemek için şu kanunu kabul edersek hem küçük memurları terfiğ (ferahlandırma) etmiş hem de büyüklerinden maşatından büyük bir tenzilat yapmış oluruz. Çünkü Sivas’taki bir Düyun-ı Umumiye memuru bu millet meclisinin hiçbir büyük memurunun olmadığı maaşı alıyor. 286 lira. Bu millet meclisi hiçbir memura 286 lira vermemiştir ve vermeyecektir efendiler. Binaenaleyh o nispette küçüklere biraz zammiyat yaptık. Büyüklerden kestik. Peki şu halde bizim kanunumuzu tatbik edelim. Fakat o zaman binlerce lira vermek lazım gelecektir ve saniyen bu gibi esaslı bir işte oturup da encümen kendi kendine bir kanun yapamaz.”

⁸ TBMM Zabıt Cerideleri, Dönem: 1, C: VII, s. 186.

1 Şubat 1921 tarihli meclis oturumunda 1920 Muvazene-i Umumiye Kanunu görüşmeleri sırasında da daha önce olduğu gibi Düyun-ı Umumiye ve Reji idarelerinin varlığı sorgulanınca Maliye Vekili eleştirilere şu şekilde yanıt vermek durumunda kalmıştır:

“Reji İdaresinin Düyun-ı Umumiye İdaresi’nde olduğu gibi ya doğrudan doğruya tamamıyla idare-i hükümete kalb edilmesi (dönüştürülmesi) veyahut bu eşkali muhafaza şekillerinden birini ihtiyar (seçmek) eylemek lazım gelir. ... Heyet-i Vekileniz bu gibi bazı kararnameler ve kanun mahiyetinde bulunan bazı hükümler ve mukavelelerle kendisine merbut (bağlı) bulunduğu bu şekli doğrudan doğruya nazari bir surette halletmekten ziyade ameli bir surette halletmeyi muvafık buldu. Bunun ameli bir surette halli nedir? Reji ve Düyun-ı Umumiye İdaresi’nin bütün varidatını kendi eline almak, bütün idaresini deruhte etmek ve hiçbir parasının hiçbir yere verilmeyerek doğrudan doğruya hazine-i devlete vürudunu (toplama) temin etmek, nazari olmak üzere bu doğrudur. Bunun şekli tatbiki derakap (hemen ardından) Reji ve Düyun-ı Umumiye İdaresi’ni, bunların heyet-i mecmuasını, Maliye’nin aksam-ı idariyesi dahilinde ilka etmek ise de Heyet-i Vekileniz bilhassa münasebat-ı müstakbele-i siyasiyeyi düşünerek ve bilhassa münasebatı müstakbele-i siyasiyede bu gibi hususi tedbirlerden istifade etmeyi nazarı dikkatte bulundurarak ve daima istediğiniz şeyleri halletmeyi ümit ederek bugüne kadar fiili surette bütün bunun menafiyle (yararlar) iktifa etmeyi daha ziyade faydalı, daha ziyade musip ve daha ziyade makul buldu.”⁹

TBMM’de Düyun-ı Umumiye tartışmalarından idarenin varlığının sona erdirilmesi gibi bir sonuç çıkmamıştır. Çünkü mevcut koşullar bu idarenin ortadan kaldırılması için elverişli değildi. Bu gerçeğin farkında olan Maliye Vekili’nin bazı mebusların yukarıdaki itirazlarına verdiği cevaplar hep bu doğrultuda olmuştur. Zaten Düyun-ı Umumiye’nin tamamen ortadan kaldırılabilmesi için Milli Mücadele’nin başarıya ulaştırılması ve yapılacak olan barış anlaşması ile Türkiye’nin bağımsızlığını dünyaya ilan etmesi gerekiyordu.

Men’i Müskirat Kanunu ve Düyun-ı Umumiye Tartışmaları

Milli Mücadele döneminde TBMM’de çıkarılan en tartışmalı kanunlarından birisi alkollü içki tüketimine yasak getiren Men’i Müskirat Kanunu’dur. Bu kanunu konumuz açısından önemli kılan en önemli husus ise bu kanunun Düyun-ı Umumiye ile olan ilişkisidir. Daha önce de belirtildiği üzere alkollü içkilerin satışına uygulanan vergileri toplama ve Avrupalı alacaklılara aktarma görevi Muharrem Kararnamesi hükümleri gereğince Düyun-ı

⁹ TBMM Zabıt Cerideleri, Dönem: 1, C: VIII, s. 40-42.

Umumiye'ye verilmişti. Bu kanunla alkollü içki satışının yasaklanması konunun bu bağlamıyla da TBMM'de tartışılmasına yol açacaktı.

Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey tarafından TBMM'ne sunulan Men'i Müskirat Kanunu teklifi ilk olarak Meclisin 28 Nisan 1920 tarihli 6. oturumunda okundu. Daha sonra konunun görüşülmek üzere Adliye, Maliye, Sıhhiye ve Şeriyye Encümenlerine havale edilmesine karar verildi. Söz konusu encümenlerin hazırladığı mazbatalar 17 Mayıs tarihli oturumda TBMM'nde okundu. Müskiratın zararları noktasında bir tereddüt olmamakla birlikte bu kanun teklifine karşı iki noktada bazı çekinceler mevcuttu. Birincisi müskirattan alınan vergilerin Osmanlı borçlarına karşılık olarak Düyun-ı Umumiye'ye bırakılmış olması, ikincisi ise bağıcılığın Türk halkının önemli geçim kaynaklarından birisi olmasıydı. Konunun bu yönleri Maliye Encümenliği mazbatasında ele alınmıştı. Maliye Encümeni Reisi Ferid Bey imzalı bu mazbatada ana hatlarıyla şu hususlara dikkat çekilmiştir:

Müskirat üretimi hem dinen hem ahlaken yasaktır. Maliye Encümeni de müskiratın zararlarının sınırlandırılmasından yanadır. Ancak geçmiş yıllarda alınan Osmanlı borçlarına karşılık olarak müskirat gelirlerinin Düyun-ı Umumiye'ye bırakılmış olmasından dolayı ithaline veya ülke içerisinde üretilmesine yasak konması söz konusu olamamaktadır. Özellikle mevcut buhran ortamında Düyun-ı Umumiye'nin bu gelirinin ortadan kaldırılması devlet siyaseti açısından uygun değildir. Müskiratın yasaklanmasından ziyade bunu üretenler üzerindeki vergi yükünü arttırarak zararlarının sınırlandırılması daha uygun olacaktır.¹⁰

Aynı oturumda Maliye Vekili Hakkı Behiç Bey de müskiratın yasaklanması konusundaki mali çekincelerini dile getirdi. Ona göre müskiratın yasaklanması veya sınırlandırılmasına taraftar olmayan kimse yoktur. Ancak bağıcılığın ülke ekonomisinde önemli bir rol oynamasından ötürü konunun mali yönüne özellikle eğilmek gerekmektedir. Encümenlerin konu ile ilgili dikkat çektiği hususlar İcra Vekilleri Heyeti tarafından taktik edilmeli ve daha sonra tekrar görüşülmek üzere TBMM'ye getirilmeliydi.

Saruhan mebusu Refik Şevket Bey de Hakkı Behiç Bey'in bu teklifine şu sözleri ile destek vermiştir:

“(Müskirat rüsumu) on tane istikrazımızın yekünuna mukabil verilmiştir. ... Düyun-ı Umumiye'ye ait olan rüsumun bazısını ilga etmek salahiyeti Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin yed-i ihtiyarındadır. Bir şartla ki o varidatı temin edecek başka bir memba göstermelidir.

¹⁰ TBMM Zabıt Cerideleri, Dönem: 1, Cilt: I, s. 316-330.

Binaenaleyh bu membaları bulacak Heyet-i İcraiye'dir. O membaları biz bulamayacağız. Heyet-i İcraiye bulacaktır. Binaenaleyh teklif-i kanuni Heyet-i İcraiye'ye gönderilsin."

Refik Şevket Bey'in bu ifadelerinden sonra yapılan oylamada kanun teklifinin Heyet-i İcraiye'ye gönderilmesi kabul edildi.¹¹ Konunun tekrar TBMM gündemine getirilmesi 12 Temmuz 1920 tarihli oturumda gerçekleşti. Bu oturumda Maliye Vekili Hakkı Behiç Bey 17 Mayıs tarihli oturumda ifade ettiği fikirlerinden vazgeçmiş görünmektedir. Çünkü burada Hakkı Behiç Bey önceki söylemlerinin aksine sıhhi, ahlaki ve toplumsal zararları açık olan müskiratın mali endişelerle yayılmasına müsaade edilemeyeceğini savunmuştur. Ona göre Düyun-ı Umumiye borçlarının barış anlaşması yapıncaya kadar ertelenmiş olması durumu Muvazene-i Umumiye Kanunu'nda belirtilerek 1920 yılı bütçesinden müskirat gelirleri çıkarılmalıydı. Ayrıca Hakkı Behiç Bey bağcılık faaliyetleri için müskirat üretiminin çok önemli olmadığını da savunarak müskiratın yasaklanmasının önünde herhangi bir engel bulunmadığını belirtmişti.¹²

Men'i Müskirat kanun teklifinin görüşüldüğü 15 Temmuz tarihli oturumda tartışmalar sürerken Çorum mebusu Haşim Bey sunduğu bir takrirle söz konusu kanunun görüşmelerine Düyun-ı Umumiye müdürünün de katıldığı bir oturumda devam edilmesini önermişse de¹³ bu istek yerine getirilmemiştir.

Konu ile ilgili Ferid Bey imzalı ikinci Maliye Encümeni mazbatasını 12 Ağustos 1920 tarihinde TBMM'ye sunuldu. Bu mazbata esasında 28 Nisan 1920 tarihinde meclise sunulan mazbata ile aynı içeriğe sahipti. Burada da müskiratın tamamen yasaklanması yerine üreticilerine yüklenecek ağır vergilerle hem müskirat üretimi sınırlandırılacak hem de Düyun-ı Umumiye'ye bırakılmış bir gelirden artış sağlanabilecekti. Ayrıca bağcılık faaliyetleri de bu şekilde gözetilecek ve kaçakçılıkta görülmesi muhtemel artışın önüne geçilecekti.¹⁴

14 Eylül 1920 tarihli Men'i Müskirat Kanunu müzakerelerinde okunan "*Bu kanunun tasdik ve neşriyle beraber mevcut içkiler müsadere ve imha edilir.*" şeklindeki 4. madde için Ali Şükrü Bey şu düzeltme teklifinde bulunmuştu:

¹¹ TBMM Zabıt Cerideleri, Dönem: 1, Cilt: I, S. 333.

¹² TBMM Zabıt Cerideleri, Dönem: 1, Cilt: II, s. 267.

¹³ TBMM Zabıt Cerideleri, Dönem: 1, Cilt: II, s. 334-335.

¹⁴ TBMM Zabıt Cerideleri, Dönem: 1, Cilt: III, s. 196.

“Bu kanunun tasdik ve neşriyle beraber içki imaline mahsus bilcümle alat ve edevat müsadere edilir. Mevcut içkiler derhal tahmir edilir ve bir ay zarfında memalik-i ecnebiyeye ihracına müsaade olunur. Bir ay nihayetinde de imha edilir.”

Bu düzeltmenin amacı üreticinin elinde kalan müskirat nedeniyle uğrayacağı mali kaybın önlenmesiydi. Bunun için eldeki müskiratın dışarıya ihracına bir süre izin verilmeliydi. Ancak Ali Şükrü Bey’in bu iş için önerdiği süre yeterli bulunmadı. Burdur mebusu İsmail Suphi Bey bu sürenin 4 aya çıkarılmasını teklif ederek bu süre zarfında Düyun-ı Umumiye’nin teşkilatları aracılığıyla mevcut müskiratın kontrol edilebileceğini belirtti. İsmail Suphi Bey’in bu 4 aylık süre teklifine karşı Ali Şükrü Bey 2 aylık sürenin bu iş için yeterli olacağını söyledi ve kanunun dördüncü maddesi de bu şekliyle kabul edildi.¹⁵

Özetle Milli Mücadele döneminde uzun tartışmalar sonrasında yasalaşan Men’i Müskirat Kanunu dini ve ahlaki gerekçelere dayandırılmış olsa da konunun aynı zamanda ciddi bir mali yönü de vardı. 1881 tarihli Muharrem Kararnamesi’nden o güne kadar 39 yıl boyunca Düyun-ı Umumiye’ye devredilmiş olan bir gelir kalemi bu kanun kapsamında ortadan kaldırılmıştı. TBMM Hükümetinin özellikle mali işlerle ilgili üyelerinin itirazları da esas olarak bu noktadan kaynaklanmıştı.

Sonuç

23 Nisan 1920 tarihinde olağanüstü koşullarda açılan ve Türk Milli Mücadelesini yürüten TBMM bu dönemde pek çok sorunla yüz yüze gelmiş ve birçok tartışmalı konuya sahne olmuştur. Zaman zaman tartışmalara sebep olan konulardan birisi de Düyun-ı Umumiye İdaresiydi. Batılı işgalcilere karşı bir mücadele yürütülmesine rağmen Batı kökenli bir kurumun varlığına pratik sebeplerden de olsa izin verilmesi kimi mebuslarda rahatsızlık yaratmıştır. Bu rahatsızlığa rağmen TBMM bu konuyu her zaman duygusallıktan uzak, gerçekçi bir durula ele almış ve bu idarenin ortadan kaldırılması için uygun zamanı beklemenin en doğru yol olduğunu düşünmüştür. Dönemin Maliye Vekillerinden Ferit Bey sık sık konuyu bu bağlamıyla açıklama gereği duymuştur. Düyun-ı Umumiye ile ilgili tartışmalar Men’i Müskirat Kanunu görüşmelerinde de yaşanmıştır. Söz konusu kanun teklifine Düyun-ı Umumiye ile ilgili olduğundan karşı çıkma eğilimi gösteren kimi mebuslar zamanla ikna olmuş ve bu kanun teklifine yönelik çekincelerinden vazgeçmişlerdir. Ancak

¹⁵ TBMM Zabıt Cerideleri, Dönem: 1, Cilt: IV, s. 146-147.

zabıt ceridelerinden kanun görüşmelerinin başından sonuna kadar Düyun-ı Umumiye'nin gölgesini izlemek mümkündür.

Preprint

KAYNAKÇA

Erkan-1 Harbiye Umumiye Reisliği, *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Sayı: 13, Ankara 1955.

Erkan-1 Harbiye Umumiye Reisliği, *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Sayı: 22, Ankara 1957.

MÜDERRİSOğLU, Alptekin, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Bilgi Yayınları, Ankara 2018.

TBMM Zabıt Cerideleri, Dönem: 1, C: I.

TBMM Zabıt Cerideleri, Dönem: 1, C: II.

TBMM Zabıt Cerideleri, Dönem: 1, Cilt: III.

TBMM Zabıt Cerideleri, Dönem: 1, C: IV.

TBMM Zabıt Cerideleri, Dönem: 1, C: V.

TBMM Zabıt Cerideleri, Dönem: 1, C: VII.

TBMM Zabıt Cerideleri, Dönem: 1, C: VIII.